

ISSN 2591-1201

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 1

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik /Published by

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva /Address of the editorial board

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik /Managing editor

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik /Editor-in-chief

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnična urednica /Technical editor

Petra Grabrovec (Slovenija)

Uredniški odbor /Editorial board

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija)

Spletni naslov /Website

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 5. 2025.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TransLAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom

S. B.

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 9 • 2025 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Damjan Hančič
Preobrat na Gorenjskem v letu 1943

9

Tomislav Kardum
*Miha Krek's Reports on the Communist Seizure of Power and
Repression in Yugoslavia (1944–1945)*

41

Bojan Dimitrijević
*Jugoslovenska armija – prvi poratni meseci
u Sloveniji 1945.*

65

Darko Ščavničar
*Mariborska škofija in (de)nacionalizacija
cerkvenega premoženja*

89

David Hazemali in Ana Šela
*Tržaški Separatist in münchenski Delovodja: podobnosti in
razhajanja v pogledih Franca Jeze in njegovega sodobnika
Branka Pistivška o ideji samostojne in neodvisne slovenske
države*

119

Petra Kleindienst in Matevž Tomšič
*Pomen tranzicijske pravičnosti za spoštovanje človekovega
dostojanstva v povojnih razmerah*

117

Ob jubileju

Željko Oset

Nekaj misli ob jubileju Alenke Puhar

174

Poročila s konferenc

Špela Chomicki in Petra Grabrovec

Franc Jeza (1916–1984): pisatelj, publicist in borec

za samostojno in demokratično Slovenijo,

ob 40-letnici smrti, Trst, 20. september 2024

185

Recenzije

Klemen Podbersič

Oskar Mulej, Liberalism after the Habsburg Monarchy,

1918–1935: National Liberal Heirs in the Czech Lands,

Austria and Slovenia, Palgrave Macmillan, Cham 2024

191

Tomaž Kladnik

*Aleš Maver in Darko Friš, Alta sedent civilis vulnera
dextrae: državljanska vojna v zgodovini, Zbirka Studia
Historica Slovenica, Znanstveno raziskovalni inštitut dr.*

Franca Kovačiča v Mariboru, Maribor 2023

194

R a z p r a v e

Bojan Dimitrijević*

Jugoslovenska armija – prvi poratni meseci u Sloveniji 1945.

Izvleček

Prispevek na podlagi virov in literature obravnava delovanje Jugoslovanske armade v drugi polovici leta 1945. Obravnava vprašanja organizacije, številčnosti, zakonske ureditve in vodenja, nato prehod v mirnodobno življenje v vojašnicah po vsej Jugoslaviji ter vprašanje varovanja državnih meja. Z oblikovanjem začasne vlade Demokratične federativne Jugoslavije je leta 1945 iz dotedanjega Poverjenišтва za narodno obrambo nastalo Ministrstvo za narodno obrambo s Titom na čelu. Prav on je 31. maja 1945 je podpisal ukaz o oblikovanju in lokaciji najvišjih strateških poveljstev šestih armad kopenske vojske, ob katerih so obstajali še letalstvo, mornarica, vojaško šolstvo in notranja vojska – Korpus narodne obrambe Jugoslavije. Posebno in novo enoto znotraj Jugoslovanske armade je predstavljala varnostna služba, oziroma kontraobveščevalna služba. Prispevek opozarja na prve korake partizanske armade v mirnodobnem življenju – v vojašnicah, pa tudi na njeno vlogo v tržaški krizi in okupaciji dela Avstrije. Poseben poudarek je namenjen vlogi armade ob prvih povojnih volitvah jeseni 1945, po katerih je prišlo tudi do formalne ukinitve monarhije v Jugoslaviji. Temu je sledila tudi demobilizacija.

KLJUČNE BESEDE: *Jugoslavija v letu 1945, Jugoslovanska armada, Trst, Avstrija, državne meje, demobilizacija, volitve*

* Dr. Bojan Dimitrijević, znanstveni sodelavec, Institut za savremenu istoriju, Trg Nikole Pašića 11, RS – 11000 Beograd, bojands1@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1919-2279.

Abstract

Based on sources and literature, the article explores the operation of the Yugoslav Army in the second half of 1945. It discusses issues of organisation, number of soldiers, legal regulations, and leadership, then the transition to peacetime life in the barracks throughout Yugoslavia, and the issue of border security. With the formation of the provisional government of the Democratic Federal Republic of Yugoslavia, the former National Defence Commission was transformed into the Ministry of National Defence, headed by Marshal Tito, in 1945. On 31 May 1945, Tito signed a decree on the formation and location of the supreme strategic commands of the six armies of the Land Army; in addition, there were the Air Force, Navy, Education, and Internal Army: The People's Defence Corps of Yugoslavia. A special and new unit within the Yugoslav Army was the security service, i.e. the Counterintelligence Service. The article shows the first steps of the Partisan army in peacetime, i.e. in barracks, as well as its role in the crisis around Trieste and in the occupation of parts of Austria. A special focus is on its role in the first post-war elections in the autumn of 1945, after which the monarchy was formally abolished in Yugoslavia. This was followed by demobilisation.

KEYWORDS: *Yugoslavia in 1945, Yugoslav Army, Trieste, Austria, state borders, demobilisation, elections*

Iako je 1. marta 1945. od partizanske Narodnooslobodilačke vojske formirana *Jugoslovenska armija* sa Generalštabom, regionalnim glavnim štabovima, armijama i drugim jedinicama i ustanovama, tek će završetak ratnih operacija sredinom maja 1945, značiti početak mirnodopskog razvoja, unifikacije i stvaranja armije jedinstvenog izgleda.

Poslednjeg dana rata kopnena vojska Jugoslovenske armije imala je 361 brigadu i to: 271 pešadijsku, 29 iz korpusa narodne odbrane, 28 artiljerijskih, 12 dopunskih, 10 inženjerijskih, tri protivavionske, dve tenkovske, dve konjičke, dve saobraćajne, jednu železničku i jednu brigadu veze. U vojno-teritorijalnom smislu postojala je 21 teritorijalna komanda, 93 komandi područja i preko 500 komandi mesta.¹ Ističući brojnost jedinica u sastavu JA, jugoslovenskoj javnosti naknadno je sugerisano da je Titova armija “po

1 Detaljnije o organizaciji Jugoslovenske armije na kraju rata, maja 1945 videti u: Nikola Anić, Sekula Joksimović i Mirko Gutić, *Narodno oslobodilačka vojska Jugoslavije* (Beograd: VIZ, 1982).

veličini, organizaciji i formaciji, po stepenu opremljenosti i velikom ratnom iskustvu predstavljala četvrtu vojnu silu u Evropi.”²

Prioritetni zadatak koji se nametao pred komunističke vlasti, odmah po prestanku operacija je da što pre sredi i smesti tako brojnu vojsku i stvori bar elementarne uslove da organizacijski, materijalno i smeštajno srede, kako bi otpočeo prelazak sa ratnog na mirnodopsko stanje. Kako na određenim sektorima granice ili unutrašnjosti situacija još nije bila jasna mnoge snage JA bile su zadržane izvesno vreme u operativnom rasporedu i na položajima, spremne za prihvatanje borbe. Tako da je prelazak na mirnodopski život mnogih jedinica JA bio postepen i za dugo neizvestan. Partizansku armiju nije bilo lako staviti u okvire mirnodopskog života.

Uloga vojske u konsolidaciji jugoslovenske države prvih poratnih meseci i godina, bila je veoma značajna. Ne samo u njenoj pobedničkoj ulozi, već i činjenici da je u trenutku završetka rata predstavljala najorganizovaniju snagu u državi, sposobna da posle jednog tako velikog loma funkcioniše. Na zapadnoj strani Jugoslavije, kako su se Nemci povlačili, ostale su samo domaće snage na sada, makar zvanično, već mirnodopskoj sceni. Može se reći da je JA svojim unutrašnjim angažmanom u borbi sa raznolikim poraženim snagama, počela da predstavlja i faktor reda svojim dosta rasprostranjenim prisustvom na terenu, postajući nekakva rezervna bezbednosno-milicijska snaga. Time je usporavan prelazak države iz ratnih u mirnodopska stanja, što je pogodovalo tendencijama militarizacije društva.

Armija i likvidacije domaćih zarobljenika u Sloveniji

Po povlačenju iz jugoslovenskih pokrajina pred naletom partizana i Crvene armije mase antikomunista slile su se u Austriju. Razoružani od Britanaca mahom su boravili u logoru Vetrinj. Tu su jedni do drugih bili Srbi, Sloveni, Rusi. Samo iz ovog korušskog sabirališta u periodu od 24. do 30. maja, u Jugoslaviju britanske snage su vratile nekih 8.000 slovenačkih domobranaca, preko 3.000 srpskih dobrovoljaca i četnika iz Crne Gore.

Prema knjizi depeša 26. divizije JA, Britanci su 17. maja obavestili ovu komandu da će im biti predano „oko 32.000 ustaša i četnika”. Predaja će se obavljati u mestu Podrošci svakog dana s tim da će dnevno izurčiti

2 Sličan stereotip postoji takođe u Rumuniji za njenu armiju u periodu 1944–1945. godine. I tamo se isticala brojnost, naoružanje doprinos i žrtve koje je ova armija prateći sovjetske snage podnela u borbama u Mađarskoj i Čehoslovačkoj do kraja rata.

2-3.000 zarobljenika. Za ovu svrhu pukovnik Boško Šiljegović, politički komesar IV armije je odredio posebnu grupu vojnika iz 3. bataljona 11. dalmatinske brigade. Štab ove brigade uputio je sutradan 4. bataljon u navedeno mesto Področja sa zadatkom da osigurava širi prostor oko železničke stanice, a jedan vod je isturen u Jesenice da tamo osigurava prijem zarobljenika.³

Prvi su stizali transporti hrvatskih ustaša i domobrana, Istovremeno, prema dogovoru sa britanskim komandama partizanske snage su se počele da povlače iz ovog dela Koruške u Jugoslaviji, sa sobom grabeći i sav ratni plen, koje se mogao naći. "Prijem zarobljenika" pratila je tako zaključno sa 22. majem i "evakuacija ratnog plijena".⁴ Prepodne 24. maja, komanda 11. brigade, dobila je zadatak za ovaj zadatak ostavi jedan bataljon u Jesenicama, a sa ostalim snagama da predislocira u Kostanjevicu na Krasu. U Jesenice je stigla 1. brigada 16. vojvođanske divizije, koja je trebalo da od 11. brigade preuzme dužnost prijema zarobljenika.⁵ Prva vojvođanska brigada je već bila stigla i neki njeni delovi su se uključili u prijem ili rad komisija na austrijskoj strani, kako potvrđuje sećanje jednog njenog poručnika koji je kasnije dezertirao Britancima. Međutim, tri sata kasnije brigadi je naredeno da ostane do daljeg u Jesenicama. Komisija britanske vojske u Marija Elendu (Maria Elend/Podgorje) predavala je partizanskoj komisiji kompoziciju. Do 25. maja predato je oko 16.200 zarobljenika, u narednim danima a još oko 6.000, a pa se čini da je u tim danima ispunjena dogovorena kvota u isporuci zarobljenika.⁶

3 Milan Rako i Slavko Družijanić, *Jedanaesta dalmatinska brigada* (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1987), 434-35.

4 Vojni arhiv Ministarstva odbrane Srbije u Beogradu (VA), fond NOB, k. 312A, 5/1-6.

5 VA, NOB, 1101A, f-13, d-1 (operativni dnevnik 11. brigade); *XI dalmatinska udarna motostreljačka brigada (Povodom proslave 2 godišnjice osnivanja)*, 2. oktobar 1945 u Skoplju, na strani 39 se navodi: do 24. maja brigada u Koruškoj "razoružavajući pristigle neprijateljske snage i evakušući razni materijal. Stanice počev od Kranja pa dalje bile su upravo prenatrane. 25. maja brigada se nalazi čitava u Jesenicama gde izvršava paradu na dan Titovog rođendana. 26. maja izlazi iz 26. divizije i odlazi u u motorizovanu pješadiju. Od 30. maja održavamo radio-vezu sa svojom divizijom koju obavještavamo o pokretima brigade. Bili smo neprestano operativno podređeni štabu IV armije njenom komesaru pukovniku Bošku Šiljegoviću koji se stalno kretao sa brigadom. 30. maja vršimo pokret i smještamo se u Kranj. Brigada ovde nastavlja sabiranje trofejnog materijala na prostoru sve do Ljubljane." Rako i Družijanić, *Jedanaesta dalmatinska brigada*, 439.

6 The National Archives (TNA), FO 371-48920, Sećanje prebeglog poručnika Todo-rovića, komandira 3. čete 1. bataljona 1. vojvođanske brigade JA, dato 25. juna 1945. u Rimu; Rako i Družijanić, *Jedanaesta dalmatinska brigada*, 439.

U Rozenbahu (Rosenbach/Podrožca) bi ulazili partizani i vršili preliминаrne pljačke (mahom satove, nakit, zlato i drugo što je bilo vidljivo). Na stanici u Hruščici, u voz koji bi se zaustavio uskakali bi partizani. Već, tu su odvođeni oficiri i likvidirani u obližnjoj šumi. Prema pomenutom svedoku, oficiri 3. bataljona 1. vojvođanske samo iz jedne kompozicije, likvidirali su 54 zarobljena oficira, mahom klanjem i tek po nekim revolverskim metkom. Svedok prebegli poručnik JA izbrojao je 16 kompozicija za tih nekoliko dana zaključno sa 3. junom.⁷ Paralelno sa isporukom ljudi, kroz tunel su tutnjale kompozicije sa ratnim plenom. Konačno 27. maja, Štabu 11. dalmatinske je saopšteno *“da se brigada do daljnega stavlja na raspolaganje ministarstvu narodne odbrane DFJ.”*⁸ Prethodno je 25. maja Dubajić bio u Ljubljani i podneo raport maršalu Titu. *“Išao sam u vilu kod njega da izvestim šta je tamo bilo... Ja sam otišao, a onda su u moj hotel u Šentvidu došli u pola noći Maček (Ivan Matija, načelnik OZN-e za Sloveniju), Maks Baće, još neki od Crnogoraca, jedan od Rankovićevih pomoćnika. Mislim da je to bio Jovo Kapičić. Tačno ne znam. Oni su meni rekli da ih sve treba goniti u Kočevski rog i tu pobiti...”*⁹ Upitan da li je ova naredba morala da stigne od Tita, Dubajić nastavlja *“Naravno. Niko takvu nije mogao odluku doneti sem Tita...”*¹⁰ Ovo iznenadno prepotčinjavanje nema sumnje bilo je zbog sledećeg zadatka koji je ta brigada imala da izvrši. Likvidacije predatih zarobljenika.

Iz Jesenica transporti su išli do Kranja. Tu su zarobljenici sabrani u logor, a zatim su krenuli put Ljubljane peške. U naselju Šentvid pored slovenačkog glavnog grada, smešteni su do daljeg. Tu su na ulicama dobrovoljci bili izloženi pljačkanju od strane neobičnih partizana, kosookih Kalmika, koji su sa azijskom grubošću skidali sa zarobljenika preostale vrednosti. U potpuno otvorenom prostoru nekoliko dana boravili su zarobljenici, povremeno posećivani od partizana koji su išli od grupice do grupice, i trpali u šatorska krila ono što je od ličnih stvari po neko od zarobljenika uspeo da sakrije. Tu su posle tri dana poterani peške dalje. Ukrcani su bili u kompozicije, koje su ih odnele na jugo-zapad Slovenije u besputne šume Kočevskog Roga. Slovenački domobranci kamionima su prebačeni od Kočevja. Njima su pridružili i druge zarobljene grupe, kao na primer iz Škofja Loke, njih 500 zarobljenika.¹¹

7 TNA, FO 371-48920; Borivoje M. Karapandzich, *The Bloodiest Yugoslav Spring 1945 – Tito's Katyns and Gulags* (New York: Carlston Press, 1980), 78–83; Dragoslav Dragan Despotović, *Kočevski rog, ratni zločini ili pravedna odmazda* (Beograd: Nova Iskra, 1992), 105–12.

8 Rako i Družijanić, *Jedanaesta dalmatinska brigada*, 439.

9 "Partizanska igra Rog-enrol," *Duga*, 26. 5. 1990; Despotović, *Kočevski rog*, 119–120.

10 Ibid.

11 Radovan Ojdrović, ur., *Opelo nad živima, Svedočenja preživelih dobrovoljaca* (Beograd: Preobražaj, 1998), 35–44.

Na drugoj strani, za izvršenje “specijalnog zadatka”, 11. dalmatinska bila je spremna. Negde pred ponoć, majora Simu Dubajića probudili su (telefonom) “*Rankovićevi pomoćnici i preneli mu hitnu naredbu i da se na Kočevskom rogu otpočne sa masovnim streljanjem i likvidacijama zarobljenih...*”¹²

Jedan od retkih preživelih, slovenački domobranac Milan Zajec svedoči:

Partizani su bili bez bluza, sa zavrnutim rukavima. U rukama su jedni imali velike kasapske noževe, a drugi su imali kočeve s puškom ili mašinkom preko ramena. Prolazili smo kroz takav stroj partizana koji su nas tukli... Putem smo morali sedati pa opet ustajati, korak nazad, korak napred i urlati na komandu “Kopa jama, seno slama”. Pred mesto za likvidaciju- nekakvu jamu duboku oko 25 metara, partizani su naređivali da se svi potpuno goli skidaju. A onda su otvarali vatru ili bacali bombe. To je bio 2. jun 1945.¹³

Naš aktivni učesnik - svedok Dubajić nije prisustvovao streljanjima:

Ne, ja sam dolje sjedio ispred jedne krčme, primao raporte i pio “Bakarnu vodicu”. Bio sam mrtav pijan, ali ne isključujem mogućnost da sam baš ja dao naređenje da se posle tih streljanja baca eksploziv, da ne bi neko slučajno izašao napolje iz jama...Ne znam da li su naši ljudi u Kočevju streljali trezni...ali kad su se vratili odozgo od jama, oni su bili ljudi. Totalno... Morali smo ih odmah slati na lečenje, obuzimala ih je neka vrsta partizanske padavice...¹⁴

Prema sećanju jednog dezertera na Zapad iz 11. dalmatinske, četa egzekutora koja je vršila streljanja od 25. maja u Šentvidu kod Ljubljane, prebačena je 28. maja u Kočevje da nastavi zadatak. Njome je komandovao kapetan Nikola Marušić. Prema tom svedoku koji je pakovao uniforme pobijenih (12 punih vagona odeće!), u subotu 9. juna streljana je poslednja grupa. To potvrđuje i jedan preživeli slovenački domobranac, koji je toga dana bio streljan i gurnut u jamu. On je usput oko stratišta prepoznao i neke slovenačke oficire-partizane.¹⁵ Tog dana ovu lokaciju posetila jedna grupa

12 "Partizanska igra Rog-enrol," 27; Despotović, *Kočevski rog*, 119–20.

13 Milan Zajec, „Iz groba je ustao i hoda među nama,“ u *Opelo nad živima, Svedočenja preživelih Dobrovoljaca*, ur. Radovan Ojdrović (Beograd: Preobražaj, 1998), 488–94.

14 "Partizanska igra Rog-enrol," 27–28; Despotović, *Kočevski rog*, 120–21.

15 TNA, FO 371-48920; France Kozina, „Na putu mučilišta,“ u *Opelo nad živima, Svedočenja preživelih Dobrovoljaca*, ur. Radovan Ojdrović (Beograd: Preobražaj, 1998), 502.

viših partizanskih oficira. Oni su otišli nad jamu, koja je zatim zarušena u nekoliko eksplozija. Zatim je organizovana igranka i zabava, za vojnike čete koja je izvršila zadatak.

“U nedelju ujutru u sedam sati “četa egzekutora” je otišla vozom na odmor na Bled. Nisam to znao tada, ali sam o tome čuo mnogo kasnije kad su se ove ubojice vratile u svoje čete, koje su u međuvremenu poslate u Makedoniju. Rekli su da su kao nagradu za izvršene masakre u Kočevju dobili dvanaest dana odmora na ostrvu Bled, gde im je dodeljen smeštaj u bivšem luksuznom hotelu. imali su dobru hranu, plivali po jezeru, jedrili i gledali predstave koje je svake večeri izvodila amaterska pozorišna trupa pri štabu divizije...”¹⁶

Iako su u to vreme, stotinjak kilometara južnije oko Trsta, vladali neprijateljski odnosi, na ivici sukoba sa Titovim partizanima Britanci su potpuno hladnokrvno predali hiljade pripadnika antikomunističkih snaga, tada već svom neprijatelju Titu. Pojedini dobrovoljački oficiri, raspitali su se kod Britanaca, čemu tako striktno razoružavanje i neprijateljska pratnja, i da li će ih takve “predati Titu”. “Ali gospodo, ni govora.. Vi idete preko Udina za Italiju u sastav vaših jedinica...”¹⁷ Rigorozno obezbeđenje, Britanci su objašnjavali razlozima bezbednosti i izbegavanju eventualnih konflikta sa partizanima.¹⁸ Zatim bi u toj, za mnoge antikomuniste, sudbonosnoj stanici Marija Elend, Britanci volšebno iščezavali, ustupajući svoje mesto osokoljenim partizanima.

Zla sudbina mnogih zarobljenika i uloga koju je britanska armija odigrala prouzrokujući je time, nisu bile u to vreme poznate u široj javnosti u Britaniji i Sjedinjenim državama. U Americi o tome se tek čulo petnaestak godina kasnije, a u Britaniji i svih četrdeset godina. Titovo britanski biograf Džasper Ridli je u pravu kada smatra da bi se 1945. godine britanska javnost “ne bi preterano potresla” da je saznala da je Tito u maju te godine ubio 23.000 “zarobljenih fašista”, jer se ista javnost nije uznemirila ni stotinama hiljada stradalih civila u Drezdenu ili Hirošimi.¹⁹

Kako objasniti ovu predaju? Da li su Britanci mislili da se reše nepotreb-nog tereta zarobljenika iz Austrije koja se delila na više okupiranih zona? Da li su očekivali da zarobljenici budu tretirani na fer način? Da li su oni

16 Despotović, *Kočevski rog*, 37–38.

17 Ojdrović, *Opelo nad živima*, 446.

18 Ibid.

19 Ibid, 237.

mogli da pretpostave da će Titovi partizani izvršiti masovnu likvidaciju zarobljenih? Kada su prvi begunci sa stratišta pobjegli iz Jugoslavije, već je bilo sve gotovo. Hladni rat još nije bio počeo i sudbine ovakvih formacija, u tom trenutku nisu bile interesantne. Bilo kako bilo mirnodopska istorija Titove armije počela je masovnim zločinom koji je ostao sakriven u tami istorije za dugo.

Inostrani zarobljenici nisu bili tako zle sreće domaći protivnici jugoslovenskih komunista. Manjih ili pojedinačnih likvidacija je svakako bilo, no masa njih je po završetku rata upućena u zarobljeničke logore. Po završetku rata u Jugoslaviji je bilo 209.000 zarobljenika. MNO je izdalo naređenje još 3. maja 1945. da se u pozadini armija, odnosno samostalnih korpusa po potrebi, ustroje logori za ratne zarobljenike. U te logore će se upućivati i prikupljati ratni zarobljenici koje budu zarobljavale operativne jedinice. Iz zbirnih logora zarobljenici će se dalje sprovoditi u logore ratnih zarobljenika u pozadinu.²⁰ Ovi logori su bili u nadležnosti Odseka za zarobljenike GŠ JA. Ovaj odsek imao je u zadatak da dodeljuje *“ratne zarobljenike komandama i jedinicama kao i vojnim i državnim ustanovama za izvođenje raznih radova.”*²¹ Generalštab JA je 14. maja izdao naređenje o zabrani ubijanja (stranih) ratnih zarobljenika.²² Naređenjem MNO od 18. maja formiraju se i zarobljenički bataljoni i čete. Istim naređenjem dato je uputstvo o upotrebi ratnih zarobljenika na različitim radnim mestima od nadzorom jedinica JA. KNOJ-u je naređeno da stavi deo administrativnog i komandnog osoblja za formiranje ovih logora.²³

Rukovođenje novom armijom

Pred sam kraj rata, Vrhovni štab partizanske vojske, preimenovan je u Generalštab Jugoslovenske armije kao organ Povereništva narodne odbrane. U Generalštabu se potom razvijaju postepeno odeljenja i odseci. U Ministarstvu se pak, formiraju Komande. Prvo Pozadine, a potom i pojedinih rodova; artiljerije, inžinjerije, veze, a posle rata Tenkovskih i motorizovanih jedinica. Radi rukovođenja hemijskim jedinicama formirana je Komanda hemijskih jedinica, a takođe i Inspekcija konjice, obe

20 VA, NOB, k.25a, 2/1, 36; Razvoj OS SFRJ, knj7-1, *Savezni sekretarijat za narodnu odbranu* (Beograd: VIZ, 1989), 27 (Radna bibliografija III uprave GŠ, 7).

21 VA, NOB, k. 258A, f-7, 22.

22 VA, NOB, k. 258A, f-7, 22.

23 VA, NOB, k. 25a, 2/1, 36/1; VA, NOB, 2, 27.

kao organi MNO.²⁴ Takođe i odeljenja službi: personalno, sanitetsko, veterinarsko, saobraćajno, finansijsko, materijalno-tehničko, građevinsko, političko, za zaštitu naroda, za vojnu industriju...

Za ministarstvo su bile vezane armije, Glavni štabovi pojedinih pokrajina, Komande mornarice, Vazduhoplovstva, KNOJ-a, Vojna akademija, škole, baza JA u Italiji, Gardijska brigada i Operativi štab za Kosmet.²⁵ U ovoj fazi još uvek nije bio definisan delokrug rada Generalštaba. Bio je više u funkciji štabnog organa Povereništva – MNO odnosno Vrhovnog komandanta. U okviru GŠ formiraju se: Operativno, Obaveštajno, Organizacijsko, Mobilizacijsko, Nastavno, Istorijsko, Odeljenje za šifru, Odeljenje za vezu sa stranim vojnim predstavnicima, Odeljenje za mornaricu.²⁶

Radi prelaska armije na mirnodopsko stanje, u Nacionalnom komitetu i Vrhovnom štabu još u ratu su otpočeli razmatranje zakonske regulative za poslove odbrane. Dana 17. aprila 1945. formirana je komisija za izradu projekta *Zakona o narodnoj odbrani Jugoslavije*, a zatim je izrađeno i *Uputstvo o o evidenciji ljudstva, stoke i sredstava iz popisa u vojsci*, i to po vidovima i rodovima i u celini.²⁷ Neposredno po završetku rata doneta je *Uredba o uređenju i delokrugu rada Ministarstva narodne odbrane*, *Uredba o uređenju i delokrugu rada Generalštaba JA i viših štabova*.²⁸

Delokrug rada MNO, donet je 20. jula 1945, odlukom Predsednika Ministarskog saveta DFJ. Ministarstvo je bilo i organ državne uprave, i kao organ koji obavlja poslove rukovođenja i komandovanja Armijom, koje obavlja kao organ Vrhovnog komandanta. Tito je armijom komandovao kao prvi čovek Republike, kao Ministar odbrane (do 1953) i kao Vrhovni komandant. Propisom iz jula 1945, bilo je regulisano da Ministar narodne odbrane (Tito) rukovodi svim poslovima iz svoje nadležnosti preko zamenika, dva pomoćnika i načelnika Generalštaba JA. Formirani su Kabinet ministra i Sekretarijat MNO. Komande armija – armijskih oblasti i KNOJ, bili su potčinjeni Ministru. Zameniku MNO su bili potčinjeni personalno, odeljenje za zaštitu naroda, za vezu sa inostranim vojnim misijama i vojno-pravosudni organi. Komande Mornarice, Vazduhoplovstva i rodova prvom pomoćniku MNO, Komandom pozadine, odeljenjem za vojnu industriju, Finansijskim i drugim odeljenjima rukovodio je drugi pomoćnik Ministra.

24 VA, fond Jugoslovenske narodne armije (dalje JNA), k. 49, f.2, 24, 25/1.

25 *Razvoj Oružanih snaga SFRJ 1941–1945* 7-1, SSNO II (Beograd: VIZ, 1990), 16–22, 24.

26 *Razvoj OS SFRJ* 7-1, 15.

27 *Službeni list MNO DFJ* (Beograd 1945). Naredba GŠ JA, str. pov br. 145 od 17. 4. 1945.

28 *Službeni list MNO DFJ* (Beograd 1945). Naredba GŠ JA pov br. 234 od 30. 6. 1945.

Načelnik Generalštaba je bio potčinjen neposrednu Ministru, i imao je pravo da izdaje naređenja, direktive i drugo u ime Ministra.

Organizacija mirnodopske armije

Pretežan deo operativnih snaga JA na samom kraju rata, našao se na severozapadnom vojištu u Sloveniji. Tu su bili skoncentrisane sve četiri armije, i dva preostala korpusa i jedna zona slovenačkih partizana. Od ukupno 52 divizije kopnene vojske, bez unutrašnje vojske KNOJ-a, 38 divizija bilo je koncentrisano na zapadu Jugoslavije. Preostalih 14 divizija JA i najveći deo KNOJ-a u vremenu nemačke kapitulacije, nalazile su se u unutrašnjosti zemlje sa specifičnim zadacima, prvenstveno angažovanih u borbama sa unutrašnjim neprijateljima. Najveća ratišta unutrašnjeg fronta, na kome se odigravala završna drama građanskog rata, bila su u bosanskim gudurama, kao i na Kosovu i Metohiji. Pored ovih zadataka KNOJ je vršio i uspostavu obezbeđenja granice. Titove divizije bile su isključivo pešadijske, sa polovinom divizija koje su imale artiljerijske brigade, a drugim delom sa artiljerijom na nivou diviziona. Drugi divizijski delovi, kao što su bili inžinjerija, veza, sanitet, pozadina i sl. bili su neravnomerno zastupljeni od divizije do divizije, u zavisnosti od toga kada je i kako koja jedinica formirana, i gde i kako se koristila.²⁹

Dana 31. maja 1945. godine maršal Tito je potpisao naredbu o formiranju i lokaciji najviših strategijskih komandi: armija (oblasti). Tim naređenjem prestali su da postoje svi nacionalni glavni štabovi, komande korpusa-izuzev KNOJ-a, različite oblasne, područne, mesne komande i partizanski odredi, kojih je bilo tu i tamo. Ukinut je i deo pešadijskih divizija. Formirane su četiri armije i dve armijske oblasti. *De facto* bilo je to šest armija, jer se armijska oblast od armije nije razlikovala. Obe su imale i operativnu i teritorijalnu funkciju, s tim što je kod armija bila naglašenija operativna, a kod oblasti teritorijalna funkcija. Sve mirnodopske aktivnosti ovih visokih komandi imale su da otpočnu 19. maja 1945.³⁰

Prva armija sa sedištem u Kragujevcu obuhvatala je Srbiju bez leskovačkog i vranjskog okruga i autonomnih pokrajina. *Druga armija* imala je svoje sedište u Zagrebu, i pokrivala je teritoriju Hrvatske, deo Bosne i Hercegovine: srezove Cazin, Bihać, Livno i Imotski i delove srezova Bo-

29 Anić, Joksimović i Guić, *Narodno oslobodilačka vojska Jugoslavije*, 489–542.

30 VA, NOB, k. 49, 2-3/1 i 17; *Razvoj OS SFRJ*, knj. 3-3, *Kopnena vojska* (Beograd: VIZ, 1988), 510.

sanske Krajine do reke Une i deo Istre. Interesantno je da je u dokumentu stajalo ovako određenje Hrvatske: “*teritorija Hrvatske (sa Istrom) bez teritorija srezova: Šid, Ilok, Sremska Mitrovica, Irig, Sremski Karlovci, Ruma, Stara Pazova i Zemun.*”³¹ Treća armijska oblast zaposela je Vojvodinu, bez Pančeva, a Četvrta Sloveniju. (sastava 1. proleterska, 7, 17, 20, 23, 26, 31, 43. divizija). Peta armija sa sedištem u Skoplju obuhvatala je kompletnu Makedoniju, Kosovo i Metohiju, kao i leskovački i vranjanski okrug. Konačno, Šesta armija je obuhvatala teritoriju Bosne i Hercegovine-bez dela koji je bio u nadležnosti Druge armije i Crnu Goru. Razvijeno je i 28 komandi vojnih područja, i komandi nekoliko gradova, sa najvećim garnizonima. Komande mesta su bile ukinute, a najstariji komandanti vršili su od sada i komandne dužnosti u varošima. Komanda grada Beograda, bila je direktno pod MNO.³²

Ambiciozno nazvana, *Prva tenkovska armija* takođe je formirana kad i preostalih šest, sa zadatkom da objedini sve tenkovske i motorizovane jedinice. Kriza na granica ka Italiji, uslovala je da se prvih nekoliko meseci njenog postojanja, skoro cela ova “armija” locira u Sloveniji, i to na pravcu ka Trstu. Na bazi postojećih 1. i 2. tenkovske brigade počelo je formiranje dve tenkovske divizije (1. i 2. td). Svako od brigada dodata je jedna motostreljačka i artiljerijska brigada, kao i određen broj prištapskih i jednica za podršku. U toku juna i početkom jula formirane su i jedinice za potrebe komande tenkovske armije: Inženjerijska brigada, Mehanizovana artiljerijska brigada, PA brigada, Brigada teških oruđa, Auto-puk i bataljon za vezu.³³ Od ranije formiranih partizanskih oklopnih jedinica (tb-i GŠH Slovenije, Hrvatske, /Srbije/, tč Lazo Marin, delovi 2. tbr i zaplenjena ispravna tehnika) formirane su još tri tenkovske brigade: 3, 4. i 5. koje su bile samostalne. Planirano je bilo i formiranje III tenkovske ali do njenog formiranja nije

31 VA, NOB, 25A, f-2/I, 31/1; *Razvoj OS SFRJ*, knj. 3-3 *Kopnena vojska*, 511.

32 VA, NOB, 25A, f-2/I, 21, Skica vojno teritorijalne podele Jugoslavije; VA, NOB, 25A, 2/I, 9:

Sastav novih armija po partizanskim, kasnije streljačkim, divizijama:

I armija: 4, 5, 11, 21, 37, 42 i 51;

II armija: 3, 6. proleterska, 8, 10, 19, 28, 32, 34;

III armija: 9, 12, 14, 16, 36 i 45;

IV armija: 1. proleterska, 7, 17, 20, 23, 26, 31, 43;

V armija: 2. proleterska, 22, 24, 41, 48, 52;

VI armija: 27, 29, 38, 39, 53;

1. tenkovska armija: 1. i 2. tenkovska divizija.

33 VA, fond Zatvorena grada, svežanj (svž) 601, Štab I TA, nast. odeljenje pov br. 40, 23. 7. 1945.

došlo.³⁴ Međutim, ova formacija, koja je samo nazivom bila armija³⁵ nije zaživela duže. Armija je rasformirana, a dve tenkovske divizije potpale su pod Komandu tenkovskih i motorizovanih jedinica.³⁶ U Sloveniji je ostala samo 1. tenkovska divizija.

Ovom naredbom bilo je ozvaničeno ukidanje svih oblasnih (republičkih i pokrajinskih štabova), koje je počelo početkom maja, kada je počelo rasformiranje štabova Srbije i Makedonije-koji su odavno bili na takozvanoj oslobođenoj teritoriji. Iz ovih štabova, deo kadra je uključen u novu 5. armiju.³⁷ Do formiranja armija glavni štabovi oblasti (republika) bili su najviši organi u tim pokrajinama- budućim federalnim jedinicama. Kako je rat odmicao, i kako se front pomerao, odnosno formirane armije, to su ovi štabovi postali više vojno-teritorijalne ustanove, nego organi komandovanja. Tu je bilo razlike iz praktičnih razloga, jer su Glavni štabovi Hrvatske i Slovenije, najkasnije izgubili ovu ulogu, jer se okupator najduže zadržao u tim pokrajinama. Međutim, i ova dva štaba rasformirana su u drugoj polovini maja, pošto su njihove snage bile ušle u sastave armija.³⁸ Ministarstvo NO predviđeno je da bude *“najviša komandna, upravama i administrativna vlast za čitavu državnu teritoriju.”*

Jedna od neobičnih okolnosti bilo je i rasformiranje najvećeg broja partizanskih jedinica NOV Slovenije, ne samo Glavnog štaba Slovenije, odmah posle okončanja borbenih dejstava. Rasformirani su prvo komande 7. i 9. korpusa a potom u drugoj polovini 1945. godine: 15, 18, 30. i 31. divizija i njihove brigade.³⁹ Od slovenačkih partizanskih jedinica, ostala je samo

34 VA, fond VBA (KOS), k. 8, 6.3.03.2. sv.br 7, Izveštaji OZN-e MNO, 6.a, JRV i JRM za 1945 i 1946. godinu.

35 VA, NOB, 25A, f-2/I, 38, Naređenje za formiranje Komande tenkovskih i motorizovanih jedinica JA, 7. maja 1945.

36 VA, NOB, k. 591, k. 2; Isto, k. 593, k. 1; *Razvoj OS SFRJ 1945–1985*, knjiga 3-2, *Ko-pnena vojska*, 153–54.

37 VA, NOB, k. 25A, 2/I, 37/2, 22/1; VA, fond JNA, k. 49, f.2, 17/1.

38 Anić, Joksimović i Guić, *Narodno oslobodilačka vojska Jugoslavije*, 531–32.

39 *“Razpustitev 15. divizije kakor tudi slovenske partizanske vojske pa so spremljali globoki pretresi v vrstah partizanov in prebivalstva. Vzrok zanje j je bil v načinu in obliki razpuščanja partizanske vojske, pri katerih niso bile zadostno upoštevane mnoge zgodovinske in družbene okoliščine, v kakršnih je bila partizanska vojska Slovence ustanovljena, v kakršnih se je bojevala in postala najpomembnejši dejavnik osvoboditve in obstoja slovenskega naroda. Zlasti niso bila upoštevana dejstva, da je bila to prva in edina res slovenska vojska, ki je vzniknila iz naroda v okoliščinah osvobodilnega boja, tj. boja za obstanek in boja za revolucionarno preobrazbo družbe in posameznika.”* Lado Ambrožič Novljan, *Petnajsta divizija* (Ljubljana: Založba Borec, 1983), 511–12.

14. divizija koja je upućena u Banat.⁴⁰ U principu se slažemo sa stavom Lada Amabrožiča Novljana: “*Vključitev slovenske partizanske vojske v jugoslovansko armado je bila izvedena na birokratski način pa tu di ne dovolj premišljeno.*”⁴¹

Takođe i snage KNOJ-a (poznate u Sloveniji tokom 1944 kao Vojska VDV), ranije formirane tri brigade koje su bile hijerarhijski vezane za CK KP Slovenije odnosno dva pokrajinska komiteta. Četvrta brigada formirana je u 1945, pa je broj bataljona KNOJ slovenačke divizije narastao na 17. Posle završetka ratnih operacija, snage KNOJ-a posele granični prostor a komanda divizije smestila se u Ljubljani. Brigade su bile raspoređene u Ljubljani, Postojni Mariboru i Kranju. U ovu diviziju koja je postojala na dalje kao 2. divizija narodne odbrane (KNOJ-a) uvršteni su u drugoj polovini i delovi 15. divizije. Za obezbeđenje granice u sastavu divizije, krajem 1945 i u 1946. godini formirana su dva granična odseka 1. i 7. u Mariboru i Kranju.⁴²

Vazduhoplovstvo JA (vJA) se u periodu iza maja 1945. godine našlo u prelaznom periodu. Na jednoj strani postojale su divizije organizovane na bazi pomoći Crvene armije, a na drugoj nekoliko eskadrila organizovanih od britanskog vazduhoplovstva. Isto tako, postojalo je i nekoliko formacija partizanskog porekla i povećala grupa vazduhoplovaca na školovanju u SSSR-u.⁴³ Preformacija, kojom bi se ovakvo stanje dovelo u mirnodopski “red”, bila je neophodna. Naređenje o preformaciji od strane Generalštaba JA, doneto je 3. avgusta 1945. godine. Ovim naređenjem stvorene su četiri vazduhoplovne divizije i jedan vazduhoplovni transportni puk kao osnov avijacijske komponente vazduhoplovstva JA i četiri vazduhoplovne oblasne komande koje su bile odgovorne za aerodrome širom Jugoslavije i tehničko obezbeđenje avijacije. Formirano je i Vazduhoplovno vojno učilište sa namenom da školuje vazduhoplovni letачki kadar za v JA.⁴⁴

40 O dolasku 14. divizije u Banat: Jak Koprivc, *Generalov let, spomini generala Ivana Dolničarja* (Ljubljana: Modrijan, 2005), 85–88.

41 Ibid., 512–13.

42 Dmiatar Tasić, *Korpus narodne odbrane Jugoslavije KNOJ 1945–1953* (Beograd: INIS, 2021), 50, 468–71.

43 Čuvari našeg neba (Beograd: VIZ, 1977), 43–80; Božo Lazarević, *Vazduhoplovstvo u NOR-u 1941–1945* (Beograd: VIZ, 1972); *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u Narodnooslobodilačkom ratu: Materijal sa simpozijuma* (Beograd: VIZ, 1981); *Za pobedu i slobodu, Vazduhoplovstvo u strategiji NOR-a, Učesnici govore - okrugli sto: 21. mart 1985* (Beograd: VIZ, 1986); Predrag Pejčić, *Prva i druga eskadrila NOVJ* (Beograd: VIZ, 1991); Predrag Pejčić, *42. vazduhoplovna divizija* (Beograd: VIZ, 1991).

44 VA, NOB, k.1457, 85/7, 86/7 i 87/7.

Od vazduhoplovnih jedinica na aerodrom Ljubljana Polje stigao je 113. lovački puk. Aerodrom kod Cerklja ob Krki tek je od 1946. godine bio posjednut jedinicama vazduhoplovstva JA.

Jugoslovenska mornarica je tokom 1945. godine uspostavila svoju organizacionu strukturu. Nju su sačinjavali pored Komande sa prišatapskim jedinicama, Flote, Rečne flotile i tri Pomorske komande: Severnog, Srednjeg i južnog Jadrana. Svaka od ove tri komande imala je teritorijalnu nadležnost na svom području, kao i po jednu brigadu mornaričke pešadije i obalske artiljerije. Mornarica je takođe raspolagala sa Pomorskim arsenalom, artiljerijskim zavodom, određenim brojem skladišta, bolnica, radionica kao i Podoficirskom mornaričkom školom.⁴⁵

Mornarica je ušla u svoj mirnodopski razvoj sa 57 ratnih i pomoćnih brodova (8 motornih topovnjača Hugins, 6 torpednih čamaca, 14 različitih minolovaca-minopolagača, 24 desantna čamca-peniše, dva pomoćna borda, po jednom korvetom, torpiljerkom, i motornom jahtom). Ova plovila su bila organizovana u Flotu sa stavljenu od četiri jedinice: Divizionu motornih topovnjača, Divizionu torpednih čamaca, Dragarske i Desantne flotile.⁴⁶ Poslednja u Flotu je stigla podmornica *Nebojša*, koja je takođe napustila Jugoslaviju u aprilskom ratu i dejstvovala u Mediteranu u sklopu Kraljevske mornarice. Ona je bila u trenutku predaje na remontu, pa je u flotu ušla 27. decembra 1945. godine. Bila je nesposobna za ronjenje, i uglavnom je bazirala u Puli.⁴⁷ Komanda JRM naredila je 18. juna 1945. da se iz njenog sastava izdvoje svi trgovački brodovi, lađe ribarice, motorni jedrenjaci, motorni čamci, jahte i parobrodi bez obzira na tonažu, a koji su do 6. aprila bili van ratne mornarice. Svi oni su predati ranijim vlasnicima ili Upravi pomorstva.⁴⁸

Posebnu i novu celinu unutar Jugoslovenske armije činila je služba bezbednosti, odnosno kontraobaveštajna služba. U ranijoj Jugoslovenskoj vojsci (do 1941) takve samostalne celine nije bilo, već je ona predstavljala komponentu obaveštajne službe. Sada je ona bila samostalna

45 VA, JNA, k. 294, f.1/4; VA, VBA, k. 8, 6.3.03.2, sveska br. 8, Izveštaj KOS JRM za 1946–1947.

46 VA, JNA, k. 294, f. 2/8.

47 Milan Komar, ur., *Podmorničarstvo Jugoslavije* (Beograd: Udruženje "Podmorničar"; Ljubljana: Društvo "Podmorničar"; Pula: Udruga "Podmorničar", 2012), 85–86; Kažimir Pribilović, „Pomorske snage Jugoslovenske ratne mornarice 1945. godine,” *Mornarički glasnik*, br. 7 (1986): 698–704; Boško Antić, *Podmornice* (Beograd: VINC, 1996), 98.

48 Pribilović, *Pomorske snage*, 693–97.

struktura, i sa naglašenom ideološkom ulogom. Nastanak ove službe veže se za formiranje bezbednsone službe partizanskog pokreta: *Odeljenje za zaštitu naroda*, poznatom po skraćenici: OZN-a. Ova službe formirana je 13. maja 1944. godine. Formiranjem Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ) 15. avgusta 1944. godine, OZN-a je dobila svoju oružanu formaciju. Pripadnici KNOJ-a po terenu su kasnije izvršavali zadatke po naređenju oficira OZN-e.⁴⁹

U okviru OZN-e, kontraobaveštajnu službu u okviru armije vodio je u periodu 1944-1946. godine III odsek. Ovaj odsek bio je pretpostavljeni svim pripadnicima OZN-e u vojnim jedinicama. Ova služba nastala je iz potrebe za stvaranjem takve organizacije koja će se baviti kontraobaveštajnom zaštitom, i na ovom polju suprotstavljati neprijatelju. Ona je bila centralizovana služba, sa organima raspoređenim po vertikali u jedinicama partizanske armije.⁵⁰

Naređenjem Generalštaba JA od 31. jula 1945. izvršena je reorganizacija školstva u kopnenoj vojsci i vazduhoplovstvu. Vojna akademija DFJ, koja je formirana krajem novembra 1944, je rasformirana kao opšte vojna škola, a od nje je formirano nekoliko posebnih vojnih učilišta, za pojedine rodove kopnene vojske. Ovim naređenjem do 20. septembra trebalo je da se formiraju Pešadisko, Artiljerisko, Tenkovsko, Inžinjerisko, Učilište za vezu i Vazduhoplovno vojno učilište. Najveća učilišta postala su tako Pešadijsko i Artiljerijsko, svako sa oko 450 pitomaca. Takođe, formiran nje još jedan broj oficirskih škola rodova i službi za školovanje ratnog kadra za komandne dužnosti nižih i viših nivoa.⁵¹

Podaci o brojnom stanju Armije sa kraja 1945. godine, daju ilustraciju o njenoj brojnosti, kao i prilično velikom broju suvišnog kadra:⁵²

49 VA, VBA, k.17, 6.3.03.3, sveska br. 37, Destogodišnji izveštaj, kadrovska briga; Isto, sveska br. 38 Desetogodišnji izveštaj uprave KOS, 1944-1954, neprijateljska delatnost.

50 VA, VBA, k. 54, 7.2. sveska br. 25, 120 Elaborat: KOS JNA, stvaranje, razvoj, rad 1946-1954.

51 *Istorijat Vojne Akademije za 1945. godinu*, 6-8; Obrad Bjelica, *Vojna akademija kopnene vojske 1944-1984* (Beograd: VIZ, 1983), 81.

52 VA, JNA, k. 49, f. 3, 14/2.

	Prema podacima organiz.od. MNO	Stvarno „na hrani“	višak
1.armija	95.051	101.000	5.949
2.armija	125.566	158.862	33.296
3.armija	102.044	113.802	11.798
4.armija	86.343	103.468	17.125
5.armija	93.600	116.960	23.360
6.armija	76.104	75.000	
Ukupno	578.668	669.092	
KNOJ	113.858	113.858	
Mornarica	13.786	21.224	7.438
Baza Beograd		38.002	
		842.176	97.962

Ulazak u kasarne

Prelazak u mirnodopsko stanje očekivan je od armijskog rukovodstva sa olakšanjem, ali i sa određenom dozom brige kako će se ljudstvo, posebno ono što je bilo od skora u partizanima, ponašati u uslovima mirnog vojničkog života. Jedan izveštaj, govorio je o stanju u 4. armiji: *“prestankom rata i ulaskom naših jedinica u veće i velike gradove kao i u novonastaloj situaciji u kojoj se nalazi naša Armija, naši borci i starješine snašli su se dobro. Bilo je manjih grešaka, koje su uklonjene i uklanjaju se. Novomobilisano ljudstvo, drži se dobro.”*⁵³

Period nekoliko nedelja, pa i meseci posle završetka rata jedinice JA kretale se sa zapada, na istok Jugoslavije, odlazeći u svoje prve, mirnodopske garnizone. Po pravilu, u varošima kroz koje su prolazile jedinice, bili bi priređivani svečani dočeci, u kojima bi narod iskazivao kroz veselje, klicanje i druge manifestacije odanost novoj narodnoj vojsci. Neke jedinice su tokom 1945. često menjale garnizone ili bile rasute po bata-

53 VA, NOB k. 311, 1/8-11.

ljonima i četama u više mesta. To je najčešće zavisilo od dejstava unutrašnjeg neprijatelja. Neke su iz jednog kraja zemlje, najčešće sa krajnjeg severo-zapada odlazile u sasvim drugi: iz Slovenije u Srbiju, Vojvodinu, Makedoniju ili Dalmaciju.⁵⁴ Interesantno je da su za jedinice određenih rodova korišćeni i stari garnizoni vojske Kraljevine Jugoslavije, koji su imali iste rodovske jedinice.

Prva mirnodopska zima u koju je ušla armija bila je podosta komplikovana, jer su uslovi za život bili dosta teški. Mnoge kasarne su još uvek bile u neadekvatnom stanju, mnogi vojnici nisu imali dovoljno dobru odeću da dočekaju zimu sa njom, drva i slame takođe nije bilo svugde za ogrev ili ležajeve. Obzirom na sušu i ratno stanje, stočni fond za ishranu bio je slab, ali i drugih namirnica nije bilo dovoljno. Higijena u zimskim uslovima takođe je predstavljala problem, kao i održavanje oružja. Ipak, iz mnogobrojnih tekstova u *Narodnoj armiji*, zaključujemo je imperativ bio da *“Naša armija mora iz ove zime da iziđe daleko čvršća i uvežbanija; ona mora da savlada moderno naoružanje i sve ono što će je zaista dovesti u red savremenih armija.”* Dolazak zime je pratio pojačan tempo popravki kasarni, ili izgradnje novih objekata - baraka za smeštaj vojske širom zemlje.⁵⁵

Najteže je bilo stanje za rodovske jedinice koje su imale bilo kakvu krupniju tehniku, oruđa ili vozila, ili pak konje. Takve jedinice morale su da izgrade pored smeštaja za vojsku i objekte za smeštaj tehnike/konja, zatim da osposobe radionice, skladišta, štale, kovačnice. Ovim jedinicama je bilo potrebno više prostora nego streljačkim jedinicama, pa tako i više vremena i napora. U jedinicama KNOJ-a, koje su bile razbijene do nivoa vodova, odeljenja i straža po celoj FNRJ, bio je specifičan problem potrebe izgradnje, takvih objekata za sve pa i najudaljenije jedinice, stražarnice za izdvojene straže.⁵⁶

54 VA, NOB k. 252, f-2, 11, 12, Raspored jedinica 1. armije, jun 1945; VA, NOB k. 784, f-2, 40 (5. divizija); VA, NOB k. 883a, 2, 20; Manojlo Babić, Miroslav Luštek, *Tankisti prekomorci* (Nova Gorica: Soča, 1969), 214–37; *XI dalmatinska udarna motostreljačka brigada (Povodom proslave 2-godišnjice osnivanja), 2. oktobar 1945. godine u Skoplju*, 39; *Bez predaha-tri godine Druge proleterske* (Beograd: Propagandni osek Druge proleterske brigade, 1945).

55 „Obezbedimo uslove rada za zimski period,“ *Narodna armija*, 24. 11. 1945, 1; „Nekoliko uputstava za organizaciju i izvođenje vojne obuke u zimskom nastavnom periodu,“ *Narodna armija*, 4. 12. 1945, 2; „Treba ubrzati uređenje stanova za vojsku,“ *Narodna armija*, 8. 12. 1945, 3.

56 „Naše jedinice u izgradnji novih kasarni,“ *Narodna armija*, 15. 12. 1945, 5

Pitanje Trsta, okupacija dela Austrije i posjedanje granica

Pitanje suvereniteta nad Trstom i okolinom bilo je jedno od ključnih vojno-političkih pitanja za Titovu armiju i državu 1945. godine. Na neki način na ovom prostoru desile su se prve varnice budućeg Hladnog rata i blokovske podele Evrope koja se tek mogla da se predvidi.

U suštini najveći deo snaga JA tokom druge polovine 1945, ali i narednih devet godina biće orijentisan prema Trstu i baziran u garnizonima zapadne Slovenije, na Primorskoj i Krasu.

Sporazumom od 9. juna 1945, između Jugoslavije sa jedne i Velike Britanije i SAD sa druge strane uspostavljena je privremena saveznička vojna uprava u Trstu i okolini. Po prvoj tački ovog sporazuma Trst sa okolinom i Pula stavljeni su u nadležnost savezničkog Vrhovnog komandanta. Tačka 2. ovog sporazuma određivala je ograničenja za snage JA na naznačenom području: jugoslovenske trupe svedene su na *“odred regularnih trupa čiji broj ne prelazi 2000 vojnih lica računajući sve činove.”* Izdržavanje ovih snaga bilo je povereno administrativnoj službi Savezničkog Vrhovnog komandanta. Po ovoj tački bilo je određeno da ovaj odred okupira jedan distrikt koji će Saveznički Vrhovni komandant da izabre; zapadno od naznačene linije s tim da im prelazak linije u druge delove područja neće biti dozvoljen. Tačka 3. je regulisala mogućnost da *“jedna mala jugoslovenska misija”* može biti pridodata Štabu 8. armije kao posmatrač.⁵⁷

Povlačenje snaga JA iz Trsta i okoline bilo je zakazano za 12. jun 1945, u 8 časova po Griniču. Snage JA povukle su se na demarkacionu liniju - tzv. Morganovu liniju,⁵⁸ a sporna teritorija je izdvojena na dve zone: A - Trst i okolina sa angloameričkom upravom; B - u koju je ušla severozapadna Istra i slovenačko primorje, sa jugoslovenskom vojnom upravom. Povlačenje snaga JA otpočelo je 11. juna, predveče, da bi jedinice tokom noći marševale na nova odredišta.⁵⁹

57 VA, JNA, k. 14, f. 4, 2/1; *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945*, knjiga II (Beograd: SSIP, 1984), 81; Bogdan C. Novak, *Trieste 1951–1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle* (Chicago: The University of Chicago Press, 1970), 199–200; Miljan Milkić, *Tršćanska kriza u vojnopoličkim odnosima jugoslavije sa velikim silama 1943–1947* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012), 102–05.

58 Linija: pl. Mangart–Sv. Gora–Soča–Komen–Vel. Gradišče–Golič–dolina Glinščice–Miljski Hribi–Debeli Rtič.

59 VA, NOB, k. 1029/II, 6,7; VA, NOB, k. 1030, f-2. Tako su se povukle i dve tenkovske brigade. Druga tenkovska, se 20. juna iz reona Vipavske doline prebacila u Rakek, kod Postojne. Prva tenkovska je prešla u Staru Vrhniku. VA-JNA, zatvorena grada, svežanj 678, „Istorijati jedinica 1945–1947“, f. 40, 1. tenkovska brigada.

U sklopu savezničkih snaga u zoni A ostao je odred od 2.000 Titovih boraca.⁶⁰ Taj odred je bio formiran „*kod štaba 20. dalmatinske divizije*”, a ljudstvo je došlo iz raznih jedinica.⁶¹ Za širu zonu Julijske krajine, Rijeke, i slovenačkog primorja formirana je zatim Vojna uprava JA na čije čelo je 25. juna 1945. postavljen general Petar Drapšin, a vrlo brzo zatim, general Vječeslav Holjevac.⁶²

Poseban interes „Titovih” Jugoslovena u završnim danima rata, bio je učešće u savezničkoj okupaciji Austrije. Deo slovenačkih partizanskih snaga operisao je i tokom rata u Koruškoj, a neke jedinice je kraj rata dočekaio je u ovoj austrijskoj pokrajini sa slovenačkim stanovništvom. Na notu vlade DFJ, od 2. aprila 1945, upućenu savezničkim silama o pitanju učešća JA u vojnoj okupaciji dela austrijske teritorije, jedino je sovjetska vlada odgovorila pozitivno. Istu sudbinu imala je nova nota, od 13. maja 1945. upućena po istom pitanju, kao i note vladi SAD od 16. maja 1945. godine.⁶³

Nešto kasnije na drugom sektoru druge jugoslovenske snage posele su deo Austrije. Snage 3. armije, i to njena 14. slovenačka, 16 i 36. vojvođanska i 45. srpska divizija dobile su zadatak da posednu deo sovjetske zone u Austriji, preciznije u Štajerskoj. Zadatak je bio da na prostoru na širem prostoru ove regije smeniti 1. bugarsku armiju, izvršiti okupaciju mesta u tom reonu i provesti čišćenje terena od neprijateljskih grupa.⁶⁴ Trećeg juna formirana je Komanda okupacione zone Štajerske.⁶⁵ Jugoslovenske snage ostale su na ovom području, do početka jula kada je naređen njihov povratak u Jugoslaviju. Tako je 28. juna, 16. divizija je upućena u Bačku.⁶⁶ Drugog jula sve snage 45. divizije počele su povlačenje da bi već sutradan ta jedinica bila kompletna na jugoslovenskoj strani.⁶⁷ Tako je još jedna „međunarodna epizoda” iz završnih operacija Titove partizanske armije bila je okončana.

Na drugim delovima jugoslovenskih granica, u toku 1945. godine, granične karaule još nisu bile posednute - sem ponegde, jer su većinom bile srušene. Jedinice Korpusa narodne odbrane Jugoslavije su bile raspoređene po selima

60 *Zbornik podataka i dokumenata o NOR-u naroda Jugoslavije*, tom XI, knj 4 (Beograd: Vojnoistorijski institut 1983), 892.

61 Mirko Novović, Ante Kronja Čenčo i Bogdan Stupar 1. *dalamtinska proleterska brigada* (Beograd: Vojnoizdavački zavod), 432; Mate Šalov, 3. *dalmatinska brigada* (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1988), 497–98.

62 *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945*, knj. II, 112; Novak, *Trieste 1951–1954*, 234.

63 *Razvoj OS SFRJ, knjiga 13, Obaveštajna služba* (Beograd: VIZ 1991), 216.

64 VA, NOB, 1330, f-3, 27; k. 883, 1, 29;

65 VA, NOB, k.1330, 3/1, 34.

66 VA, NOB, k. 952, 2, 11.

67 Dragoljub Ž. Mirčetić, ur., 23. *srpska brigada* (Beograd: ISI, 1990), 294.

koja su otprilike bila na sredini njihovih reona, i odakle su polazile straže u obilazak terena. Na nekim mestima su se nalazile samo na takozvanim dvo-vlasničkim prelazima, a na drugim, patrole su povremeno slate u obilazak granične linije. Vrlo retko je to ljudstvo bilo smešteno po karaulama, već obično po salašima, kolibama, usamljenim kućama, ili na otvorenom⁶⁸ Za vršenje službe kontrole prelaznika u početku i kroz 1945. godinu nije bilo nekog posebnog uputstva, već je bila dovoljna potvrda neke jedinice ili tzv. narodnih vlasti da bi se granica prešla. U prvim mesecima masovno su prelazili i sami vojnici i organi KNOJ-a radi nabavke raznih potreba, a kako nije vođena nikakva evidencija, ne može se sa nikakvom preciznošću da utvrdi kretanje na granicama. Bilo je čak i pojava da su pojedine starešine armije ili KNOJ-a ili suseda, na svoju ruku, obeležavale ili menjale pravac protezanja granične linije, što je kasnije uputstvom strogo zabranjeno. Tek je krajem 1945. godine, izdato *“Privremeno uputstvo za vršenje službe jedinica KNOJ-a na granici”*.⁶⁹

Odlaganje demobilizacije u funkciji uspeha izbora za novu vlast

Ubrzo po prestanku ratnih dejstava, otpočele su pripreme za sprovođenje demobilizacije boraca određenih godišta. Velika brojnost JA je svakako privlačila pažnju stranih posmatrača. Britanci su, krajem septembra 1945, smatrali da je držanje armije od, kako su oni procenili, 600.000 ljudi dobar povod za optužbu. Tako velika armija ne samo da predstavlja pretnju za mir u celom regionu, već je nepotrebno skupa i imobilise preko potrebnu radnu snagu za obnovu zemlje. Britanci su smatrali da uz američku podršku, utiču na Jugoslovene da prebace radnu snagu iz armije u civilni sektor, uz pretnju ukidanja pomoći UNRRA, dok armija ne bi bila redukovana na nivo za koji se ne bi mogla uputiti kritika da se vojska drži iz političkih razloga. Kao i da nema razloga za opravdanje ovolike armije sa nastavkom vanrednog stanja.⁷⁰

Demobilizacija je započela neposredno posle završetka rata u smislu otpuštanja iz Armije boraca neophodnih privredi i upravnom aparatu, kao i đaka i studenata.⁷¹ Prvi zakon o demobilizaciji donelo je Predsedništvo

68 *Narodna armija*, 5. 9. 1950.

69 VA, VBA, k. 20, 7.1.04. sveska br. 8, Obezbeđenje granice 1946–1965.

70 TNA, FO 371, 48898, R 16611/445/92.

71 Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti* (Beograd: ISI, 1969), 185. Autor navodi, ne pozivajući se ni na kakav izvor, da je jula 1945. demobilisano 80.000, a avgusta iste godine čak 200.000 boraca!

AVNOJ-a, 19. jula 1945.⁷² a drugi sa izmenama i dopunama, (u odnosu na otpuštanje hranilaca porodica), odnosno Zakon o demobilizaciji najmlađih godišta i drugih kategorija, Privremena narodna skupština DFJ 26. oktobra 1945. Rad na ovom zakonu i pravilniku za izvođenje demobilizacije vršen je početkom oktobra.⁷³ U vremenu do 15. novembra 1945, trebalo je otpustiti mladiće rođene 1928 i kasnije, ako to žele, a one koji su imali nekakav čin, samo ako bi po tom produžili sa srednjoškolskim obrazovanjem. Konačno, u obzir su dolazili i borci rođeni 1919. i pre, i žene. Od zakona su bili izuzeti specijalisti od potrebe za Armiju i pripadnici KNOJ-a. Ova demobilizacija reklamirana je kao dosledno vođenje *“miroljubive politike, posle nepunih šest meseci od oslobođenja”*, odnosno da demobilizacija znači *“ogromnu pomoć našoj obnovi koja će se brzo osjetiti.”*⁷⁴

Interesantno je da je demobilizacija sprovedena tek posle završenih uspehli izbora 11. novembra 1945, na kojima je ukinuta monarhija i na kojima je armija glasala u punom sastavu. Na taj način veliki broj glasača bio je *de facto* pod kontrolom i usmeren kroz direktive kako i na koji način da armija uzme učešća u izborima. To su primetili i britanski zvaničnici: ukazujući da će oko 500.000 vojnika glasati po direktivi, onda moguće i više puta, tako da je prema njihovim procenama, režim mogao da računa na 1 milion glasova.⁷⁵ Njihovim zadržavanjem, takođe je jedan deo možda neprijateljski nastrojenih lica bio pod kontrolom i sprečen da apstinira ili ometa izbore. Prva demobilizacija potvrdila je jednu izjavu sa ispraćaja demobilisanih u Karlovcu, *“Vaš povratak kućama znači da smo konačno pobijedili, što potvrđuju i posljednji izbori.”*⁷⁶

Uloga vojske u konsolidaciji jugoslovenske države prvih poratnih meseci i godina, bila je veoma značajna. Ne samo u njenoj pobedničkoj ulozi, već i činjenici da je u trenutku završetka rata predstavljala najorganizovaniju snagu u državi, sposobna da posle jednog tako velikog loma funkcionise. Može se reći da je JA svojim unutrašnjim angažmanom u borbi sa raznolikim poraženim snagama, počela da predstavlja i faktor reda svojim dosta rasprostranjenim prisustvom na terenu, postajući nekakva rezervna bezbednosno-milicijska snaga. Time je usporavan prelazak dr-

72 VA, JNA, k. 49, f. 8, 2/1.

73 VA, JNA, k. 49, f. 3, 10/1; Službeni list MNO DFJ, 10-11; „Novi zakon o demobilizaciji,” *Narodna armija*, 30. 10. 1945, 4.

74 VA, JNA, k. 49, f. 3, 10/1; „U jedinicama treba pripremati sve za što pravilnije sprovođenje Zakona,” *Narodna armija*, 6. 11. 1945, 3.

75 TNA, FO 371, 48871, R 16798/130/92.

76 „Naše jedinice ispraćaju demobilisane drugove,” *Narodna armija*, 1. 12. 1946, 7.

žave iz ratnih u mirnodopska stanja, što je pogodovalo tendencijama militarizacije društva.

Spisak izvora i literature

Arhivski izvori

Vojni arhiv Beograd (VA):
 Fond Narodnooslobodilačke borbe (SR-VA-NOB);
 Fond Jugoslovenske narodne armije (SR-VA-JNA);
 Fond Jugoslovenske narodne armije-zatvorena građa (SR-VA-JNA);
 Fond Vojnobebezbednosne agencije (SR-VA-VBA).

The National Archives (TNA):
 FO 371, Foreign Office.

Časopisni izvori

Duga (Beograd), 1990.
Narodna armija (Beograd), 1945, 1946.

Objavljeni izvori i literatura

Anić, Nikola, Sekula Joksimović i Mirko Gutić. *Narodno oslobodilačka vojska Jugoslavije*. Beograd: VIZ (Vojnoizdavački zavod), 1982.

Antić, Boško. *Podmornice*. Beograd: VINC, 1996.

Babić, Manojlo Miroslav Luštek. *Tankisti prekomorci*. Nova Gorica: Soča, 1969.

Bez predaha-tri godine Druge proleterske. Beograd: Propagandni otek Druge proleterske brigade, 1945.

Bjelica, Obrad. *Vojna akademija kopnene vojske 1944–1984*. Beograd: VIZ, 1983.

Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945, knj. II. Beograd: Savezni sekretarijat za inostrane poslove, 1984.

Mirčetić Ž., Dragoljub, ur., *23. srpska brigada*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1990.

Despotović, Dragoslav Dragan. *Kočevski rog, ratni zločini ili pravedna odmazda*. Beograd: Nova Iskra, 1992.

Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u Narodnooslobodilačkom ratu: Materijal sa simpozijuma. Beograd: VIZ, 1981.

Komar, Milan, ur. *Podmorničarstvo Jugoslavije*. Beograd: Udruženje "Podmorničar"; Ljubljana: Društvo "Podmorničar"; Pula: Udruga "Podmorničar", 2012.

Koprivc, Jak. *Generalov let, spomini generala Ivana Dolničarja*. Ljubljana: Modrijan, 2005.

Lazarević, Božo. *Vazduhoplovstvo u NOR-u 1941–1945*. Beograd: VIZ, 1972.

Kozina, France. „Na putu mučilištva.“ U *Opelo nad živima, Svedočenja preživelih Dobrovoljaca*, ur. Radovan Ojdrović, 501–508. Beograd: Preobražaj, 1998.

Milkić, Miljan. *Tršćanska kriza u vojnopolićkim odnosima jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012.

Novak C., Bogdan. *Trieste 1951–1954, The Ethnic, Political and Ideological Struggle*. Chicago: The University of Chicago Press, 1970.

Novović, Mirko, Ante, Kronja Čenćo i Bogdan Stupar. *1. dalmatinska proleterska brigada*. Beograd: Vojnoizdavaćki zavod, 1986.

Pejćić, Predrag. *Prva i Druga eskadrila NOVJ*. Beograd: VIZ, 1991.

Pejćić, Predrag. *42. vazduhoplovna divizija*. Beograd: VIZ, 1991.

Perišić, Ilija (ur.). *Ćuvvari našeg neba*. Beograd: VIZ, 1977.

Petranović, Branko. *Politićka i ekonomska osnova narodne vlasti*. Beograd: ISI, 1969.

Pribilović, Kažimir. „Pomorske snage Jugoslovenske ratne mornarice 1945. godine.“ *Mornarićki glasnik*, br. 7 (1986): 698–704.

Službeni list MNO DFJ (Beograd), 1945.

Šalov, Mate. *3. dalmatinska brigada*. Split: Institut za historiju radnićkog pokreta Dalmacije, 1988.

Šarenac, Rajko, ur. *Za pobeću i slobodu, Vazduhoplovstvo u strategiji NOR-a, Ućesnici govore (okrugli sto: 21. mart 1985)*. Beograd: VIZ, 1986.

Tasić, Dmtar. *Korpus narodne odbrane Jugoslavije KNOJ 1945–1953*. Beograd: INIS, 2021.

Trgo, Fabijan, ur. *Zbornik podataka i dokumenata o NOR-u naroda Jugoslavije*, tom XI, knjiga 4, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1983.

Zajec, Milan. „Iz groba je ustao i hoda meću nama.“ U *Opelo nad živima, Svedoćenja preživelih Dobrovoljaca*, ur. Radovan Ojdrović, 488–494. Beograd: Preobražaj, 1998.

The Yugoslav Army – the first post-war Months in Slovenia in 1945

Summary

The article gives an overview of the first peacetime activities of the Yugoslav Partisan Army after the Second World War, in the second half of 1945. It focuses on the execution of domestic, Yugoslav anti-communist POWs, on issues of organisation, number of soldiers, legal regulations, and leadership, then the transition to peacetime life in the barracks throughout Yugoslavia, and the issue of border security. The Yugoslav Army was formed on 1 March 1945 from the Partisan People's Liberation Army of Yugoslavia. With the formation of the provisional government of the Democratic Federal Republic of Yugoslavia, the former National Defence Commission was transformed into the Ministry of National Defence, headed by Marshal Tito, which began to replace wartime structures with a more hierarchical and disciplined organisation. On 31 May 1945, Marshal Tito signed a decree on the formation and location of the supreme strategic commands of the six armies of the Land Army, as well as the Air Force, Navy, Education, and Internal Army: The People's Defence Corps of Yugoslavia. The author raises the question whether Slovenian Partisan divisions and brigades were disbanded in an attempt to strengthen the Yugoslav character of Tito's Army. A special and new unit within the Yugoslav Army was the security service, i.e. the Counterintelligence Service, known later simply as "KOS". Its task was to protect the newly forming army from internal and external subversive elements. The article shows the first steps of the Partisan army in peacetime and its role in the crisis around Trieste and in the occupation of parts of Austria. The force also played an internal role, specifically in the first post-war elections on 11 November 1945, after which a formal change was made to the social order – the monarchy was abolished. Only then was the demobilisation of superfluous army personnel carried out. This process was politically controlled and aimed at reintegrating soldiers into civilian life and jumpstarting post-war reconstruction.